

DOI: 10.15276/EJ.01.2024.12
DOI: 10.5281/zenodo.13596177
UDC: 351.85:338.48(477)
JEL: L83, R58, H70

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

RECREATIONAL POTENTIAL IN UKRAINE'S TERRITORIAL COMMUNITIES ECONOMIC DEVELOPMENT

Alla A. Balan, PhD in Economics, Associate Professor
Odesa Polytechnic National University, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2017-8813
Email: a.a.balan@op.edu

Denis Savchenko
Odesa Polytechnic National University, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9058-4289
Email: den.savch.3710@gmail.com

Vadim Savchenko
Odesa Polytechnic National University, Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0003-5589-3328
Email: vatscoms@gmail.com

Received 25.02.2024

Балан А.А., Савченко Д., Савченко В. Рекреаційний потенціал в економічному розвитку територіальних громад України. Оглядова стаття.

У статті проведено аналіз наукових досліджень щодо розвитку рекреації та її економічного впливу на територіальні громади. Виявлено, що в останні роки у науковій літературі та дисертаційних роботах досліджувалися різні аспекти цієї проблеми, однак не знайдено комплексного та системного підходу публічного управління в цій сфері в умовах децентралізації. Крім того, не було виявлено спеціальних досліджень, присвячених даній проблемі, а існуючі наукові праці лише дотикаються окремих аспектів цього питання. Визначено принципи та методи розвитку рекреаційного потенціалу на регіональному рівні в умовах децентралізації. Розглянуто вітчизняний та зарубіжний досвід публічного управління рекреацією та туризмом на регіональному рівні.

Ключові слова: рекреація, економічний розвиток, туризм, публічне управління, територіальні громади

Balan A.A., Savchenko D., Savchenko V. Recreational Potential in Ukraine's Territorial Communities Economic Development. Review article.

The article analyzes scientific research on the development of recreation and its economic impact on territorial communities. It was revealed that in recent years, various aspects of this problem have been studied in the scientific literature and dissertations, but no comprehensive and systematic approach to public management in this area in the conditions of decentralization has been found. In addition, no special studies dedicated to this problem were found, and the existing scientific works only touch on certain aspects of this issue. The principles and methods of development of recreational potential at the regional level in conditions of decentralization are defined. The domestic and foreign experience of public management of recreation and tourism at the regional level is considered.

Keywords: recreation, economic development, tourism, public administration, territorial communities

Рекреація та туризм в багатьох країнах світу є ефективним сектором економіки, а також покращенням інвестиційного середовища, впливовим чинником соціальної сфери і людського розвитку. Економічна роль рекреації та туризму полягає у вагомому внеску у ВВП, наповненні державного і місцевих бюджетів, розвиток різних галузей економіки, створенні робочих місць, надходженні до країни іноземної валюти тощо. Безпосередній вплив рекреації та туризму простежується і у розбудові місцевої інфраструктури, розширенні сфери послуг, що слугує задоволенню рекреаційних потреб як туристів, рекреантів так і місцевого населення. Це, у свою чергу, сприяє підвищенню рівня життя місцевого населення і зростанню платоспроможного попиту на рекреаційно-туристичні послуги. Рекреація та туризм проявляється через низку специфічних функцій, серед яких є максимальне задоволення потреб населення у лікуванні, оздоровленні, відпочинку, спорті, духовному та фізичному розвитку. Потрібно акцентувати увагу на тому, що центральне місце в рекреаційно-туристичній сфері займає людина. Реалізація функцій забезпечується шляхом використання природних ресурсів та сприятливого впливу факторів на організм людини та через здійснення рекреаційних занять, що сприяють фізичному та психологічному відновленню.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

На думку Каленюк С.С., Котенко Т.М. оздоровлення дає змогу скоротити у народному господарстві витрати на тимчасову непрацездатність одного зайнятого на 3-4 дні щорічно, знизити втрати робочого часу від скорочення смертності у працездатному віці на 6-7 днів щорічно, зменшити перебування на лікуванні в стаціонарі на 2-3 дні, підвищити продуктивність праці на 3%, скоротити кількість відвідувань поліклінік у 2 рази [1].

За висновком Всесвітньої ради з туризму і мандрівок, туризм характеризується як найкрупніша індустрія світу [2]. У свою чергу, рекреація – це поняття, що охоплює усі види відпочинку, у тому числі санаторно-курортне лікування і туризм. Зазначимо, що у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі відсутнє одностайне визначення поняття «рекреація». Відповідно немає єдиної думки щодо визначення основних категорій, пов'язаних із рекреаційною діяльністю. З одного боку, досі не розроблено єдиний міжнародний термінологічний стандарт з рекреаційної сфери. З іншого боку, в Україні відсутня єдина нормативно-правова база, в якій чітко визначено основні поняття, що пов'язані з рекреацією. Окрім того, як зазначають А. Кусков, В. Голубєва, Т. Одінцова, такі поняття, як рекреація, туризм, відпочинок, дозвілля й інші категорії в реальних умовах складно розрізнити [3].

На сьогодні є невирішеним питання розмежування понять «туристична послуга», «туристичний продукт», «туристичнорекреаційна послуга», «туристично-рекреаційний продукт». Значний науковий доробок в теоретичну основу дослідження цих понять вклали такі вчені, як: Ю. Калмиков, М. Кротов, Ю. Никонорова, В. Федорченко, Н. Филик, Є. Шещенін та інші. Ю. Коросташивець розкриває поняття послуги як підприємницьку діяльність фізичної чи юридичної особи, спрямовану на задоволення потреб інших осіб; сукупність матеріальних та нематеріальних споживчих вартостей, здатних задовольняти потреби клієнта [2]. Туристично-рекреаційна послуга – це сегмент сфери послуг, що забезпечує задоволення потреб людей та реалізацію їх діяльності у процесі відпочинку, оздоровлення, подорожі, дозвілля. Це комплексне поняття та включає в себе комплекс людських потреб. Що стосується туристично-рекреаційного продукту, то він представляє собою сукупність речових (предметів споживання) і нематеріальних (у формі послуги) споживчих вартостей, які необхідні для задоволення потреб туриста та рекреанта. Туристичнорекреаційний продукт охоплює: туристично-рекреаційні послуги та туристично-рекреаційні товари. Туристично-рекреаційний продукт, який існує на ринку, реалізується як туристично-рекреаційна пропозиція та відповідає стандартам якості. Пропозиція туристичнорекреаційного продукту – це кількість цього продукту і туристичнорекреаційних послуг, які виставлені на ринок при визначеному рівні цін [4]. Загалом, туристично-рекреаційний продукт – це комплекс послуг, робіт, товарів тощо. Його основними ознаками є: поєднання не менше двох послуг, одна з яких є послугою розміщення або перевезення, надання яких обов'язково передбачається у відповідному договорі на туристично-рекреаційне обслуговування; реалізація зазначених послуг за визначеною ціною [5].

Рекреаційна послуга – це будь-яка діяльність або вигода, яку надають клієнтові на спеціалізованих територіях поза місцем його постійного проживання, й у вільний від роботи час, щоб відновити його фізичні та психологічні сили, задовольнити спортивні, оздоровчі, пізнавальні інтереси тощо [6]. Туристичні підприємства (фірми) займаються туруператорською, турагентською діяльністю. У свою чергу, рекреатори – це «суб'єкти господарювання, які отримали право займатися рекреаційною діяльністю в порядку, визначеному законодавством з метою, як правило, отримання прибутків чи виконання соціального замовлення на госпрозрахункових умовах» [7]. Аналіз підходів вітчизняних і зарубіжних науковців до трактування понять «туризм» і «рекреація» дозволив зробити висновок про «необхідність їх комплексного сприйняття, як єдиної сфери, мета котрої полягає у відновленні та розвитку життєвих сил людини» [8]. Отже, туристично-рекреаційні послуги виступають основним продуктом туристичної та рекреаційної діяльності та відносяться до сфери послуг, яка є складовою економіки регіону, країни в цілому. Висока частка сфери послуг у структурі економіки країни, регіону є ознакою високого рівня їх соціально-економічного розвитку, прогресивної структури господарства тощо. Соціально-економічна сутність туристично-рекреаційної послуги пов'язана з людським капіталом, під яким розуміється інтенсивний продуктивний чинник соціально-економічного розвитку країни, регіону. Особливість підприємств (фірм), що виробляють і надають туристично-рекреаційні послуги, на відміну від інших, полягає в тому, що їх діяльність орієнтована на досягнення не тільки економічного, а й соціального ефекту, суспільного блага тощо. Н. Ведмідь справедливо зазначає, що «санаторно-курортна та оздоровча послуга – це соціокультурна комплексна послуга із високим ступенем особистісної та соціальної цінності» [9]. На думку автора, зміст туристично-рекреаційної послуги необхідно розкривати з огляду її соціокультурної компоненти та використанням комплексного підходу.

Поняття «рекреація» та його еквіваленти в англійських джерелах частіше згадуються як означення вузького контексту, особливо у дослідженнях, присвячених різним типам туризму (оздоровчому, лікувальному, спортивному тощо). Основні підходи до розуміння сутності терміну «рекреація» наведено в таблиці 1. За результатами аналізу існуючих наукових праць серед чинників, що обумовлюють рівень розвитку рекреаційно-туристичної сфери, Я. Орленко [19] виділяє: соціально-економічні (рівень доходів населення та цін на рекреаційно-туристичні послуги, професійна та статева структура потенційного контингенту споживачів на ринку туристично-рекреаційних послуг); соціальнопсихологічні (рівень

соціальної напруженості у суспільстві, менталітет потенційних рекреантів і туристів, традиції та звичаї населення туристично-рекреаційного регіону); демографічні (вікова та статевая структура населення, рівень і структура зайнятості); політичні (відсутність конфліктів і безпека рекреаційно-туристичних 56 регіонів, рівень демократизації суспільства, дотримання міжнародних норм і правил щодо громадського порядку та дотримання прав людини); ресурсно-екологічні (забезпеченість території рекреаційно-туристичними ресурсами, стан навколишнього природного середовища тощо).

Таблиця 1. Основні підходи до визначення сутності поняття «рекреація»

Джерело/автор	Зміст
Закон України «Про туризм»	Туристичними ресурсами України є пропонувані або такі, що можуть пропонуватися, туристичні пропозиції на основі та з використанням об'єктів державної, комунальної чи приватної власності.
П.Ф. Коваль, Г.П. Андреева	Туристичний потенціал території – смне, багатоаспектне поняття, що охоплює сукупність природних, етнокультурних та соціально-історичних ресурсів, а також наявної господарської і комунікаційної інфраструктури території, що служать чи можуть служити передумовами розвитку певних видів туризму .
А.В. Дроздов	Туристично-рекреаційний потенціал – сукупність пов'язаних із певним об'єктом (територією) природних і рукотворних тіл та явищ, а також умов, можливостей і засобів, придатних для формування туристичного продукту та здійснення відповідних турів, екскурсій, програм.
Т.В. Ніколаєнко	Туристично-рекреаційний потенціал території – сукупність природних, культурно-історичних, соціально-економічних, геополітичних та інших передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території.
Н.В. Шабаліна	Туристично-рекреаційний потенціал – це сукупність туристично-рекреаційних ресурсів, їхніх територіальних поєднань і умов, що сприяють задоволенню потреб населення в туристичній та рекреаційній діяльності.
С.А. Севастьянова	Сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним потенціалів регіону, які використовуються в туристичній діяльності, а також нових, сформованих у процесі цієї діяльності та використовуваних чинників виробництва регіону.

Джерело: складено авторами на основі [10-13]

Такий підхід до визначення передумов розвитку рекреаційно-туристичної сфери є досить широким і вимагає проведення трудомісткого аналізу. Водночас серед факторів, на наш погляд, є такі, що мають опосередкований та другорядний вплив, зокрема – професійна та статевая структура потенційного контингенту туристів. Наведені чинники відрізняються між собою мірою значимості, а тому потребують систематизації та перегляду відповідно до умов сучасних реалій української економіки та потреб дотримання принципів сталості розвитку галузі.

Оглядаючи передумови сталого розвитку туризму Ю. Миронов [23] визначає чинники зовнішнього (екологічна політика, державна політика соціально-економічного розвитку, інвестиційна, інноваційна, фінансова політика) та внутрішнього середовища (стратегія розвитку туризму в регіонах, природно-ресурсний потенціал, галузеві та територіальні структури господарського комплексу території). Погоджуючись із важливістю інноваційної та інвестиційної політик, на які звертає увагу науковець, все ж вважаємо, що необхідним є більш чітке окреслення чинників відповідно до орієнтирів досягнення збалансованості соціальної, екологічної та економічної складових частин сталого розвитку рекреаційно-туристичної сфери. Розділяючи думку низки науковців [24], автор вважає, що для розвитку туризму необхідні певні умови та матеріально-технічна база.

Виклад основного матеріалу дослідження

Тому для оцінки перспектив розвитку туризму варто враховувати стан політико-правової бази, привабливість бізнессередовища й розвиток туристичної інфраструктури; наявність ресурсного потенціалу. На основі дослідження підходів різних науковців, що займались проблематикою розвитку туризму та рекреації, можливо виокремити основні групи передумов, що визначають перспективи та спроможність країни забезпечити сталий розвиток туристично-рекреаційної сфери:

- 1) інституційні передумови (нормативно-законодавча база, інституційне забезпечення, політична ситуація в країні та світі, відкритість кордонів, гарантування безпеки туристів);
- 2) природно-ресурсні передумови (наявність особливих природно-кліматичних умов, історико-культурних особливостей, що приваблюють туристів).
- 3) соціо-культурні передумови (демографічна ситуація, організація суспільства, стан технологій, рівень освіти і культури населення);
- 4) економічні передумови (рівень зайнятості, структура доходів і витрат населення, розвиток інфраструктури, інвестиційне забезпечення, зовнішньоекономічні зв'язки);
- 5) інфраструктурні передумови (якість та щільність доріг; стан і розвиток об'єктів, що використовуються для задоволення потреб туристів, поширення інформації про туристично-рекреаційні об'єкти);
- 6) впровадження досягнень науково-технічного прогресу.

Важливою передумовою розвитку туристично-рекреаційної індустрії є інституційне середовище, що передбачає наявність певної правової основи, гарантування екологічної стійкості та охорони навколишнього середовища, забезпечення належного рівня безпеки та охорони, розвиток системи охорони здоров'я та гігієни, визнані на державному рівні пріоритети розвитку сфери туризму.

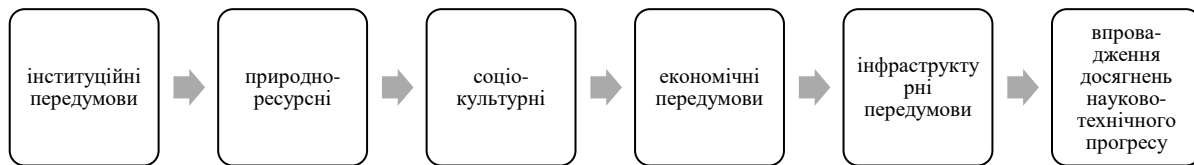

Рисунок 1. Передумови сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери
Джерело: складено авторами на основі [24]

На тлі підвищення терористичних загроз у світі дестабілізації політичної ситуації та військових конфліктів в Україні забезпечення безпеки та охорони туристів вимагає посилення ролі держави до здійснення заходів щодо відновлення політичної стабільності й удосконалення системи безпеки туристів як у силовому, так і нормативно-правовому полі. Відтак суттєвим фактором, який може активізувати або гальмувати розвиток туристичної галузі, є нормативно-законодавча база. Досягнення сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери не можливе без міцної законодавчої основи, яка повинна забезпечувати належні умови для ведення бізнесу, відповідати міжнародним нормам регулювання міжнародного та внутрішнього туризму, сприяти спрощенню візових, митних, прикордонних формальностей тощо [17]. Наявність правової бази є основою гарантування екологічної стійкості та охорони навколишнього середовища, що визнані пріоритетом сталого розвитку сфери туризму та рекреації. Аналізуючи нормативно-правову базу туристично-рекреаційної індустрії в Україні, можна відзначити, що вона перебуває на етапі формування і включає наступні основні блоки законодавчого та підзаконного регулювання. Перший блок включає Конституцію України, закони України, укази Президента та постанови Кабінету Міністрів України, які прямо або опосередковано стосуються розвитку туристично-рекреаційної сфери. До нього входять також спеціальні природно-заповідні регулювання та законодавчі документи, що регламентують туристичну діяльність. Другий блок складають норми цивільного, кримінального, адміністративного, трудового законодавства, а також законодавства інших галузей, що визначають діяльність суб'єктів туристично-рекреаційної індустрії та міру їх відповідальності за порушення законодавчих норм. Третій блок включає численні міжнародні договори щодо розвитку туризму, в яких бере участь Україна, що є частиною міжнародно-правового регулювання через ратифіковані Верховною Радою України міжнародні конвенції. Необхідність уніфікації національного законодавства у сфері туризму відповідно до міжнародних вимог набула особливої актуальності як фактор розвитку туристичної галузі.

Конституційне регулювання природнозаповідних правовідносин, яке закріплює найбільш важливі принципи цих відносин. Серед спеціальних законодавчих документів основними є Закон України «Про туризм», прийнятий Верховною Радою України із змінами, що вступили в дію з 1 січня 2004 року. Цей закон покликаний забезпечити дотримання безпеки туристів, містить перелік їх прав і обов'язків, регламентує діяльність туристичних фірм тощо. З метою вдосконалення організації рекреаційної діяльності, створення умов для організованого туризму та відпочинку, у 2009 р. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України затверджене положення «Про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» [25]. Правові основи організації та ефективного використання територій і об'єктів природно-заповідного фонду визначає Закон «Про природно-заповідний фонд України» [26], яким передбачена можливість використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду в оздоровчих та інших рекреаційних цілях за умови дотримання природоохоронного режиму. Збалансоване використання природних рекреаційних ресурсів є важливим принципом сталого розвитку. Дані цілі можуть бути реалізовані, шляхом здійснення екологічного туризму як активного виду відпочинку орієнтованого на збереження природного довкілля.

У сфері міжнародного туризму нормативно-правову основу формують міжнародні договори, укладені за участі України. Співробітництво України з іншими державами у сфері туризму регулюється 44 міжурядовими та міжвідомчими угодами про співробітництво у галузі туризму, в тому числі 12 – з країнами ЄС [27]. Зокрема Україна є членом Всесвітньої туристичної організації та Європейської туристичної комісії запровадження принципів і норм яких сприяє зміцненню міжнародного співробітництва у галузі туризму, відкриває перспективи виходу на нові туристичні ринки. Важливою інституційною передумовою сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери є формування такої державної політики та державної стратегії сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери, основним завданням якої є визначення туризму і рекреації як одними з основних пріоритетів, впровадження економіко-правових механізмів успішного ведення туристично-рекреаційного бізнесу, інноваційно-

інвестиційних механізмів розвитку туристичної і рекреаційної інфраструктури, інформаційно-маркетингових заходів з формування туристичного іміджу України.

Країни світу мають досить розгалужену систему управління та регулювання розвитком туристично-рекреаційної діяльності, представлену як на центральному, так і на місцевому рівнях. В. Герасименко у своїх дослідженнях зазначає, що в понад 80 країнах світу туризм віднесено переважно до компетенції міністерств і відомств економічного блоку (міністерства економіки, торгівлі, транспорту, промисловості, фінансів), а решта країн – до міністерств і відомств соціального блоку (міністерства культури, екології, освіти, інформації, археології) [28].

Н. Юрченко підкреслює роль і значення центральних органів влади, а також органів підтримки інфраструктури, правових важелів та міжнародної політики у регулюванні туристично-рекреаційної сфери. Вчений зазначає, що політика багатьох держав має як загальні ознаки, так і специфічні фактори, пов'язані з природно-кліматичними умовами, соціально-економічним розвитком, розвиненістю інфраструктури та існуючим туристичним законодавством. Відносно ролі держави в організації туристичної діяльності в провідних країнах світу, можна виділити чотири моделі державної участі та контролю [29].

Питаннями розвитку туристичної і рекреаційної індустрії займаються як уряди окремих країн (діють спеціальні міністерства туризму), так і міжнародні організації, серед яких – Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня туристична організація (ЮНВТО / UNWTO), Організація економічного співробітництва і розвитку, Всесвітня рада з подорожей і туризму (WTTC), Всесвітня асоціація з питань дозвілля і відпочинку (WLRA) «Global Consumer Study», інші. У експертних доповідях цих організацій комплексно висвітлені пріоритети та стратегічні напрями розвитку туристично-рекреаційної сфери. Послуги, «пов'язані з туризмом» виокремлені у класифікації послуг системи ГАТС (COT), публікаціях ЮНКТАД, Класифікації торгівлі послугами ОЕСР та Євростату (ЕС).

Майже у всіх країнах світу уряд активно бере участь у фінансуванні та стимулюванні розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури. А. Близнюк зазначає, що це втручання виявляється у виплаті дотацій туристично-рекреаційній індустрії, участі в експлуатації та підтримці малорентабельних підприємств. Держава також покриває витрати на негативні явища, які можуть виникнути з часом, такі як погіршення екологічного середовища, стану пам'яток історичного та культурного минулого, антисоціальні явища тощо. [30]

Крім того, у багатьох країнах туристично-рекреаційна сфера отримує значну фінансову підтримку завдяки волонтерам, які надають туристичні і рекреаційні послуги протягом одного-двох років в обмін на рекомендації щодо працевлаштування та кар'єри (США та країни Європи). В Канаді доцільним є надання субсидій населенню на сплату рекреаційних послуг та впровадження системи податкових пільг для фізичних осіб, які витрачають певну суму на рекреаційні послуги. Щодо організаційного регулювання, у Німеччині застосовується бальна система оцінювання якості роботи суб'єктів, які створюють умови для рекреації, що не дозволяє нераціонально використовувати кошти застрахованих осіб і страхових фондів.

О. Бартошук, Н. Юрченко визначають такі моделі розвитку туристичної галузі [31], які є характерними і для рекреаційної сфери: I модель – «Американська» передбачає відсутність центральної держадміністрації, органу держуправління, усі питання щодо розвитку туристично-рекреаційної сфери вирішуються на рівні регіонів або самостійно; II модель – «Бюджетоутворююча» передбачає наявність авторитетного державного органу, яке займається безпосередньо розвитком та контролем туристично-рекреаційної сфери (інвестиції, кадрова політика, маркетинг, реклама тощо), а спеціалізовані органи займаються функціонуванням відповідної галузі; III модель – «Європейська», в якій розвитком галузі займаються спеціалізовані галузеві підрозділи, які мають статус самостійного адміністративного органу; IV модель – «Змішана», що передбачає створення комбінованого міністерства, яке, охоплює і суміжні з ним напрями соціально-економічної політики.

С. Біла проаналізувала досвід країн Європейського Союзу та підкреслила ефективність взаємодії бізнес-структур з відвідувачами місцевих рекреаційних зон і парків щодо надання туристичних та рекреаційних послуг і покращення їхньої якості. На думку вченої, «зростає потреба у проведенні просвітницької діяльності серед туристів та відвідувачів (зокрема школярів і молоді) щодо унікальних туристичних послуг певного регіону (місцевості). В країнах Європейського Союзу особливу увагу приділяють сприянню розвитку спеціальних (екологічно-орієнтованих, сталих) туристичних продуктів, розвитку сталих видів підприємницької діяльності та поширенню інформаційних заходів, які поєднують ознайомлення туристів та рекреантів з природою та історичною (культурною, природною) спадщиною на місцях, в регіонах. Розвиток сталого туризму у XXI столітті розглядається як один з пріоритетних, стратегічних напрямків розвитку ринку туристичних послуг у світі» [32].

І. Лебедев глибоко проаналізував досвід Європейського Союзу, звертаючи увагу на те, що «у деяких європейських країнах до 20% доходу від послуг, наданих іноземним туристам, звільняється від податку на прибуток. Країни Європейського Союзу проводять політику, спрямовану на зрівняння ПДВ на туристичну і готельну діяльність, ставки якого коливаються від 6% до 25%. У Німеччині та Люксембурзі встановлено усереднений ПДВ у розмірі 15%, у Данії та Швеції найбільша ставка ПДВ – 25%. В Іспанії ПДВ на послуги з розміщення становить у середньому 7% і залежить від категорії готелю; на харчування (ресторанні послуги), оренду автомобілів ПДВ досягає 16%. У Греції ПДВ на розміщення і харчування

складає 8%, і урядом розроблено систему знижок турфірмам, які здійснюють прийом у несезонний період. У Франції ПДВ на туристичну діяльність в середньому становить 10%, зокрема на послуги розміщення – 6%, на послуги харчування – 19%. В Австрії ПДВ на послуги розміщення та харчування встановлено на рівні 10%. Однак згідно з Федеральним законом про туристський податок усі туристичні підприємства сплачують місцевий збір за проживання одного туриста (на території громади – в її фонд, а на курортах – в курортний фонд). Сума збору залежить від сезону, при цьому пацієнти лікувальних закладів, а також діти до 6 років, школярі та студенти звільняються від сплати збору. Урядами країн ЄС також стимулюється будівництво нових туристичних об'єктів шляхом продажу землі за низькими цінами і здачі її в оренду на тривалий термін (на Кіпрі до 99 років) з можливістю подальшого продовження оренди на такий же термін. У деяких європейських країнах туристичним організаціям надаються пільгові тарифи на комунальні послуги» [33].

Варто відмітити, що країни Європейського Союзу займають лідируючі позиції в світі на глобальних ринках міжнародного туризму. З 10-ти країн-лідерів надання рекреаційних послуг у світі саме п'ять країн Європейського Союзу є лідерами цього сегменту: Іспанія, Франція, Італія, Німеччина, Великобританія. Топ-10 країн Європейського Союзу за обсягом активного сальдо надходжень і витрат від сектору подорожей і туризму (за 2014 р.) представляють: Іспанія (35, 4 млрд. євро), Італія (12, 5 млрд. євро); Греція (11,3 млрд. євро), а також такі країни як Франція, Німеччина, Великобританія, Хорватія, Мальта, Кіпр [188]. Як справедливо зазначають, В. Мацука, К. Осипенко, «Європа є найбільшим туристичним регіоном, який характеризується більш ніж половиною міжнародних прибутків по всьому світу» [34].

У документах, що публікувалися керівними органами Європейського Союзу, неодноразово вказувалося, що мета політики в сфері туризму – підтримувати Європу як найпопулярніший туристичний регіон світу, сприяючи конкурентоспроможності, диверсифікації та якості послуг, інноваціям та сталому розвитку, особливо стосовно малих та середніх підприємств, підсилити взаємозв'язок туризму з іншими пріоритетними сферами соціального, економічного і культурного розвитку. Лебедев І.В. зазначає, що «стратегія розвитку туристичної індустрії Європейського Союзу спрямована на отримання як економічних, так і соціальних результатів: підвищення рівня та якості життя населення, захист природного середовища, зменшення негативного впливу на нього, попередження його погіршення і деградації, збереження культурноісторичної спадщини – тобто на те, що входить в поняття сталого туризму» [33].

Комісія Європейського Союзу з питань сталого розвитку туризму розробила Стратегію сталого та конкурентного європейського туризму, яка була затверджена Європейською Комісією [35]. У цьому документі головною метою сталого розвитку туристичної індустрії проголошено підвищення конкурентоспроможності туризму шляхом забезпечення сталості та доступності, визначено пріоритетні напрямки діяльності. До завдань реалізації Стратегії сталого та конкурентного європейського туризму, що висвітлено у документі [36], віднесено: – посилювати роль туризму у досягненні економічного процвітання, соціальної справедливості та єдності, захисті довкілля та культур; – забезпечити збалансованість економічної, соціокультурної та екологічної складових сталого розвитку туризму, які можуть зміцнювати, посилювати одна одну і тим самим створювати ефект синергії за умови взаємодії усіх зацікавлених сторін; – здійснювати спільне фінансування проектів з розвитку сталого та конкурентного європейського туризму; – регулювати туристичні потоки згідно з рекомендаціями Всесвітньої туристичної організації у такій пропорції: один в'їзний турист на одного виїзного і на чотири внутрішніх туриста; – підвищувати доступність туризму для різних груп населення без дискримінації за статтю, расою, релігією або якою-небудь іншою ознакою; – підтримувати розробку транс'європейських і національних туристичних продуктів сталого туризму, розширяти їх асортимент; – поліпшувати якість послуг, дотримуватися прав та інтересів туристів; – стимулювати попит на туристичні послуги як всередині ЄС, так і ззовні шляхом диверсифікації видів і розширення сезону туризму, збільшенню туристичних потоків у низьких та середніх сезонах для старших та молодих цільових груп; – забезпечити підвищення рівня життя місцевого населення шляхом отримання економічних вигод від туризму; мінімізувати забруднення і деградацію навколишнього середовища, раціонально використовувати обмежені ресурси; – підтримувати і збільшувати культурне багатство і біорізноманіття шляхом здійснення внеску до їх пізнання і збереження; – розробити Європейську систему індикаторів туризму (ETIS) як інструмент управління дестинаціями, який допоможе здійснювати моніторинг, вимірювання, оцінку стану туристичної галузі та сприяти підвищенню її стабільності і т. ін. У цьому ж документі визначено принципи організаційно-економічного забезпечення сталого розвитку туризму: – комплексність (системність), що являє собою цілісний інтегрований підхід до процесів управління розвитком туристичної індустрії з урахуванням усіх можливих наслідків впливу цього виду діяльності; – сталість, досягнення перспектив чого дозволить задовольняти потреби нинішнього покоління без шкоди для можливостей забезпечення цього майбутніх поколінь; – обґрунтованість, тобто забезпеченість ресурсами, узгодженість планів розвитку з параметрами зовнішнього і внутрішнього середовища; – залучення до участі в прийнятті рішень та їх реалізації усіх зацікавлених сторін: держави, місцевих громад, підприємств, громадських організацій; – відкритість, прозорість інформації про сучасний стан, тенденції, очікувані результати від туристичної індустрії, поширення позитивного практичного досвіду; – моніторинг та регулювання розвитку туристичної діяльності з метою зниження антропогенного

навантаження на довкілля, досягнення цілей інклюзивного розвитку; – управління ризиками, тобто попередження і мінімізація шкоди суспільству та навколишньому середовищу, відшкодування збитків у випадках завданої шкоди.

Пріоритети розвитку туризму та рекреації в контексті дотримання стандартів екологічно безпечного, сталого розвитку стають головним трендом країн Європейського Союзу. Про це йдеться у Європейській хартії екологічно безпечного туризму на захищених територіях (European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas). Зокрема, визначено наступні стратегічні пріоритети досягнення перспектив сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери [38]. – поінформованість (громадськості, споживачів) щодо принципів функціонування «захищених територій» як спадщини людства, яка має бути збережена для нинішніх та для наступних поколінь; – дотримання стандартів екологічності, що враховують інтереси, безпеку та потреби довкілля, місцевих мешканців, місцевих підприємців та відвідувачів (туристів, рекреантів); – захист і покращення природної і культурної спадщини місцевих територій, недопущення знищення унікальної туристично-рекреаційної спадщини на місцях через загрози антропогенного навантаження.

Окрім того, одним з інструментів організаційно-економічного механізму сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери у сучасних умовах є застосування «зелених сертифікатів». Вони видаються туристичним організаціям, які захищають навколишнє середовище, раціонально використовують водні та паливноенергетичні ресурси, застосовують природозберігаючі методи збору та утилізації сміття, пропонують туристам види діяльності, які не є шкідливими для навколишнього середовища, а також здорові продукти харчування місцевого виробництва та детальну інформацію про місцеві природні, історичні та культурні атракції. Знак якості, що надається Європейським центром екологічного та сільського туризму (ECEAT) і визнається в усьому світі як туроператорами, так і туристами. У Європі більше 1300 ферм, пансіонатів та готелів отримали знак якості ECEAT. Це додатковий показник якості, що вказує на екологічну, соціальну, культурну та економічну сталість житла та послуг [37].

Висновки

Отож в країнах світу, і особливо у Європейському Союзі, напрацьовано значний досвід організаційно-економічного забезпечення економічного розвитку територій за рахунок туристично-рекреаційної сфери, що ґрунтується на моделі управління, заснованій на співробітництві державних і недержавних інституцій, та соціальному партнерстві, оскільки передбачає широку участь зацікавлених громадських організацій. Проаналізований досвід публічного управління сферою туризму як в Україні, так і за кордоном дозволяють дійти висновку, що успішні моделі управління туризмом на регіональному рівні передбачають тісну співпрацю між державними органами та приватним сектором, а також активне використання сучасних інформаційних технологій. Зарубіжний досвід показує, що систематичний підхід до розвитку туризму, підтримка інновацій та орієнтація на сталий розвиток є ключовими факторами успіху.

Abstract

The article examines the experience of public management of the tourism industry on the example of specific regions of Ukraine and foreign countries. The key factors determining the effectiveness of tourism management at the regional level have been thoroughly analyzed. During the research, it was found that the most successful models of tourism management are characterized by an integrated approach, which involves close cooperation between government bodies, the private sector and local communities. Special attention is paid to the importance of active use of modern marketing tools to promote tourist services and attract visitors. As a result of the analysis, a number of recommendations were proposed for the development and implementation of effective tourism development strategies at the regional level in Ukraine, taking into account international experience and the specifics of domestic conditions.

Based on the research conducted, several key conclusions can be drawn regarding effective public management of tourism at the regional level: Successful management of the tourism industry requires close cooperation between government agencies, the private sector, and local communities. Such interaction contributes to the creation of a synergistic effect, when all participants in the process direct their efforts to achieve a common goal – the development of regional tourism. Active use of modern marketing tools is critical for promoting tourism products and attracting new visitors. Effective marketing strategies make it possible to increase the recognition of the region on the domestic and international markets, which, in turn, stimulates the growth of tourist flows. The analysis of foreign experience shows that a systematic approach to the development of tourism, orientation towards sustainable development, support for innovation and introduction of the latest technologies are key success factors. Ukraine can adapt these principles taking into account its own regional characteristics to increase competitiveness in the global tourism market. Taking into account the identified factors, it is proposed to develop and implement effective strategies for the development of tourism at the regional level in Ukraine. These strategies should take into account the unique features of each region, aimed at creating attractive tourism products, ensuring their sustainable development and attracting investment.

Список літератури:

1. Напрямки і тенденції розвитку рекреації і туризму в Україні на сучасному етапі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://is.gd/НаU9To>.
2. Коросташивець Ю. Спільні та відмінні риси понять «туристична послуга» та «туристичний продукт» за законодавством України та інших держав. Підприємництво, госп-во і право. 2010. № 7. С. 105-108.
3. Кусков А.С., Одинцова Т.Н. Рекреационная география: учеб.-метод. комплекс. Москва: Флинта МПСИ, 2005. 495 с.
4. Смолій В.А., Федорченко В.К., Цибух В.І. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. Київ, 2006. С. 264.
5. Науково-практичний коментар до Закону України «Про туризм» / Матвієнко А.Т., Приячук І.В., Лесик М.А., Андрейцев В.В. Київ, 2006. С. 11.
6. Величко В.В. Організація рекреаційних послуг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/velychko2-1.htm/.
7. Бобкова А.Г. Правове забезпечення рекреаційної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юр. наук. Київ, 2001. 34 с.
8. Котенко Т.М. Соціальний вимір розвитку рекреації та туризму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.07. Київ, 2016. 20 с.
9. Ведмідь Н.І. Функціонально-цільове наповнення санаторнокурортної та оздоровчої послуги в ієрархії потреб. Екон. часопис. 2013. № 1/2. С. 91-94.
10. Николаенко Т. В. Рекреационная география / Т. В. Николаенко. – М: ВЛАДОС, 2001. – 288 с.
11. Дроздов А.В. Экотуризм: определения, принципы, признаки, формы / А.В. Дроздов // Актуальные проблемы туризма-99. Перспективы развития туризма в Южном Подмосковье: сб. докл. и тез. сообщений науч.-практ. конф. – М., 1999. – С. 42-57.
12. Кусков А.С. Курортология и оздоровительный туризм / А.С. Кусков, О. В. Лысикова. – Ростов н / Д: Феникс, 2004. – 320 с.
13. Дутчак С.В. Управління регіональним розвитком туризму: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / С.В. Дутчак. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 128 с.
14. Стрішенець О.М., Алієва А.Ю. Теоретичні аспекти формування та розвитку транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг. Структурні зміни в економіці природокористування: теоретичні основи та прикладні аспекти: кол. монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О.М. Стрішенець. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 180 с.
15. Борблік К.Е. Передумови формування стратегії сталого розвитку ринку туристичних послуг України. Вісн. Приаз. держ. тех. ун-ту = Reporter of the Priazovskyi State Technical University: зб. наук. праць. Маріуполь, 2019. Вип. 37. С. 34-41. (Сер.: Економічні науки = Section: Economic sciences).
16. Дудяк Р.П. Розвиток туризму на міжнародному рівні. Вісн. Львів. нац. аграр. ун-ту: економіка АПК. 2018. № 25. С. 107-113.
17. Темник І.О. Умови та чинники розвитку міжнародного туризму. Ефективна економіка. 2011. № 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_3_23.
18. Кравчук А.О. Сільський туризм як стратегічний напрям диверсифікації операційної діяльності суб'єктів аграрного сектору Одещини. Економічний аналіз. 2014. Т. 18. № 3. С. 45-51.
19. Орленко Я.Ю. Імперативи розвитку туристичної галузі України. Вісн. Нац. ун-ту цивільного захисту України. Сер.: Держ. управління. 2016. Вип. 2. С. 25-36. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2016_2_6.
20. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15 лип. 1997 р. № 452/97. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 38. Ст. 249. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/97-%D0%B2%D1%80>.
21. Децентралізація влади в Україні: оцінювання результатів формування та розвитку самодостатніх громад: монографія / за заг. та наук. ред. С.М. Серьогіна, І.А. Чикаренко. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2019. 291 с.
22. Коледа Г.І. Реформування публічного управління сферою туризму на регіональному рівні в умовах децентралізації в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tourlib.net/aref_tourism/kolieda.pdf.
23. Миронов Ю.Б. Сталый розвиток туризму: сутність, завдання та принципи. Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції: матеріали наук. конф., 11-12 трав. 2017 р. Львів: ЛТЕУ, 2017. 440 с.
24. Ковтуник І.І. Основні чинники розвитку міжнародного туризму. Вісн. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Екон. науки. 2013. Вип. 8. С. 303-305. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkpnuen_2013_8_84.

25. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України». 2009. № 330. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-09#Text>.
26. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 черв. 1992 р. № 2457-XII (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.
27. Комліченко О.О. Фактори розвитку туристичної галузі. Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Сер.: екон. науки. 2014. Вип. 8. Ч. 3. С. 75-79. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvkhdu_en_2014_8\(3\)_18.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvkhdu_en_2014_8(3)_18.pdf).
28. Герасименко В.Г. Управління національним туризмом у контексті міжнародного досвіду. Вісник ДІТБ. Сер.: Економіка, організація і управління підприємствами (в туристичній сфері). 2008. № 12. С. 19-24.
29. Юрченко Н.І. Досвід провідних країн світу щодо формування державної політики і сприяння розвитку галузі туризму України. Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. 2017. Вип. 16, ч. 2. С. 179-183.
30. Близнюк А.С. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 17. С. 72-76.
31. Бартошук О.В. Моделі розвитку індустрії туризму (зарубіжний досвід). Держава і регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. 2011. № 2. С. 62-68.
32. Біла С.О. Стратегічні пріоритети розвитку туристичних послуг в Україні та перспективи підвищення їх конкурентоспроможності на світовому ринку. Стратегія розвитку України. 2016. № 1. С. 17-23. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sru_2016_1_5.
33. Лебедев І.В. Сталий розвиток туризму: досвід Європейського Союзу і завдання для України. Вісн. соц.-екон. досліджень: зб. наук. праць. Одеса: ОНЕУ. 2018. № 3 (67). С. 162-173.
34. Мацука В., Осипенко К. Закономірності та тенденції розвитку регіональних ринків туристичних послуг. Вісн. Маріуп. держ. ун-ту. Сер.: Економіка. Вип. 3. С. 158-166.
35. Agenda for a sustainable and competitive European tourism: Communication from the Commission of the European Communities (Brussels, 19.10.2007). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52007DC0621>.
36. Europe, the world's No 1 tourist destination – a new political framework for tourism in Europe: Communication from the Commission to the European parliament. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX:52010DC0352>.
37. Навч. посіб. зі сталого розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dobrobuthromad.org/wpcontent/uploads/2016/01/Staly_rozvytok_Karpat.pdf.
38. Європейська екотуристична мережа. European Ecotourism Network. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecotourism-network.eu/en-about-us/enecolnet>.
39. Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations : a guidebook. Madrid: World Tourism Organization, 2004. 516 p.

References:

1. Directions and Trends in the Development of Recreation and Tourism in Ukraine at the Present Stage. Retrieved from: <https://is.gd/HaU9To> [in Ukrainian].
2. Korostashivets, Y. (2010). Common and Distinctive Features of the Concepts of "Tourist Service" and "Tourist Product" under the Legislation of Ukraine and Other States. *Entrepreneurship, Economy, and Law*, 7, 105-108 [in Ukrainian].
3. Kuskov, A.S., & Odintsova, T.N. (2005). *Recreational Geography: Educational-Methodological Complex*. Moscow: Flinta MPSI [in russian].
4. Smoliy, V.A., Fedorchenko, V.K., & Tsybukh, V.I. (2006). *Encyclopedic Dictionary of Tourism*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Matviienko, A. T., Priianchuk, I. V., Lesyk, M. A., & Andreitsev, V. V. (2006). *Scientific and Practical Commentary on the Law of Ukraine "On Tourism"*. Kyiv, p. 11 [in Ukrainian].
6. Velychko, V.V. *Organization of Recreational Services*. Retrieved from: http://tourlib.net/books_ukr/velychko2-1.htm/ [in Ukrainian].
7. Bobkova, A.G. (2001). *Legal Support for Recreational Activities: Abstract of the Dissertation for the Degree of Doctor of Law*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Kotenko, T.M. (2016). *The Social Dimension of Recreation and Tourism Development: Abstract of the Dissertation for the Degree of Candidate of Economic Sciences: 08.00.07*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Vedmid, N.I. (2013). *Functional-Target Content of Sanatorium and Health Services in the Hierarchy of Needs*. *Economic Journal*, 1/2, 91-94 [in Ukrainian].
10. Nikolaenko, T.V. (2001). *Recreational Geography*. Moscow: VLADOS [in russian].

11. Drozdov, A.V. (1999). Ecotourism: Definitions, Principles, Characteristics, Forms. In *Current Problems of Tourism-99. Prospects for the Development of Tourism in Southern Moscow Region: Collection of Reports and Abstracts of the Scientific-Practical Conference* (pp. 42-57). Moscow [in russian].
12. Kuskov, A.S., & Lysikova, O.V. (2004). *Resortology and Health Tourism*. Rostov-on-Don: Phoenix [in russian].
13. Dutchak, S.V. (2011). *Management of Regional Tourism Development: A Textbook for University Students*. Chernivtsi: Chernivtsi National University [in Ukrainian].
14. Strishenets, O. M., & Aliieva, A. Yu. (2016). Theoretical Aspects of the Formation and Development of the Cross-Border Market of Tourism and Recreation Services. In *Structural Changes in the Economy of Nature Management: Theoretical Foundations and Applied Aspects* (pp. 180). Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
15. Borblik, K.E. (2019). Preconditions for Forming a Strategy for Sustainable Development of the Tourism Services Market in Ukraine. *Reporter of the Priazovskyi State Technical University*, (37), 34-41. (Section: Economic Sciences) [in Ukrainian].
16. Dudyak, R.P. (2018). The Development of Tourism at the International Level. *Reporter of the Lviv National Agrarian University: Economy of the Agro-Industrial Complex*, (25), 107-113 [in Ukrainian].
17. Temnyk, I.O. (2011). Conditions and Factors of International Tourism Development. *Efficient Economy*, (3). Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_3_23 [in Ukrainian].
18. Kravchuk, A. O. (2014). Rural Tourism as a Strategic Direction for Diversifying the Operational Activities of Agricultural Sector Entities in the Odessa Region. *Economic Analysis*, 18(3), 45-51 [in Ukrainian].
19. Orlenko, Y.Y. (2016). Imperatives of the Development of Ukraine's Tourism Industry. *Reporter of the National University of Civil Protection of Ukraine: Public Administration*, (2), 25-36. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2016_2_6 [in Ukrainian].
20. Verkhovna Rada of Ukraine. (1997). On the Ratification of the European Charter of Local Self-Government: Law of Ukraine No. 452/97, July 15, 1997. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, No. 38, Art. 249. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
21. Seryohina, S.M., & Chikarenko, I.A. (Eds.). (2019). *Decentralization of Power in Ukraine: Evaluation of the Formation and Development of Self-Sufficient Communities: Monograph*. Dnipro: DRIDU NADU, 291 p. [in Ukrainian].
22. Koleda, H.I. *Reforming Public Management of Tourism at the Regional Level in the Context of Decentralization in Ukraine*. Retrieved from: https://tourlib.net/aref_tourism/kolieda.pdf [in Ukrainian].
23. Myronov, Yu.B. (2017). Sustainable Development of Tourism: Essence, Tasks, and Principles. *Current Problems of Economics and Trade in the Context of European Integration: Conference Proceedings*, May 11-12, 2017. Lviv: LTEU [in Ukrainian].
24. Kovtunik, I.I. (2013). Main Factors of International Tourism Development. *Reporter of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko: Economic Sciences*, (8), 303-305. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkpnuen_2013_8_84 [in Ukrainian].
25. Order of the Ministry of Environmental Protection of Ukraine "On the Approval of the Regulation on Recreational Activities within the Territories and Objects of the Natural Reserve Fund of Ukraine." (2009). No. 330. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-09#Text> [in Ukrainian].
26. On the Natural Reserve Fund of Ukraine: Law of Ukraine of June 16, 1992, No. 2457-XII (with amendments and additions). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> [in Ukrainian].
27. Komlichenko, O.O. (2014). Factors of Tourism Industry Development. *Scientific Bulletin of Kherson State University: Economic Sciences*, (8, Part 3), 75-79. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvkhd_u_en_2014_8\(3\)_18.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvkhd_u_en_2014_8(3)_18.pdf) [in Ukrainian].
28. Herasymenko, V.H. (2008). National Tourism Management in the Context of International Experience. *Bulletin of DITB: Economics, Organization, and Enterprise Management (in the Tourism Sector)*, (12), 19-24 [in Ukrainian].
29. Yurchenko, N.I. (2017). The Experience of Leading Countries in Forming State Policy and Promoting the Development of Ukraine's Tourism Industry. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, (16, Part 2), 179-183 [in Ukrainian].
30. Blyzniuk, A.S. (2018). Investments: Practice and Experience. *Practice and Experience*, (17), 72-76 [in Ukrainian].
31. Bartoshuk, O.V. (2011). Models of Tourism Industry Development (Foreign Experience). *State and Regions: Economy and Entrepreneurship*, (2), 62-68 [in Ukrainian].
32. Bila, S.O. (2016). Strategic Priorities for the Development of Tourist Services in Ukraine and Prospects for Improving Their Competitiveness in the Global Market. *Development Strategy of Ukraine*, (1), 17-23. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sru_2016_1_5 [in Ukrainian].

33. Lebedev, I. V. (2018). Sustainable Tourism Development: Experience of the European Union and Challenges for Ukraine. Bulletin of Socio-Economic Research: Collection of Scientific Papers, (3(67)), 162-173 [in Ukrainian].
34. Matsuka, V., & Osypenko, K. (n.d.). Patterns and Trends in the Development of Regional Markets for Tourist Services. Reporter of Mariupol State University: Economics, (3), 158-166 [in Ukrainian].
35. Agenda for a Sustainable and Competitive European Tourism: Communication from the Commission of the European Communities (Brussels, 19.10.2007). Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52007DC0621> [in English].
36. Europe, the World's No 1 Tourist Destination – A New Political Framework for Tourism in Europe: Communication from the Commission to the European Parliament. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52010DC0352> [in English].
37. Study Guide on Sustainable Development. Retrieved from: http://www.dobrobutromad.org/wp-content/uploads/2016/01/Staly_rozvytok_Karpat.pdf [in Ukrainian].
38. European Ecotourism Network. Retrieved from: <http://www.ecotourism-network.eu/en-about-us/enecolnet> [in Ukrainian].
39. World Tourism Organization. (2004). Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook. Madrid: World Tourism Organization. 516 p. [in English].

Посилання на статтю:

Балан А.А. Рекреаційний потенціал в економічному розвитку територіальних громад України / А.А. Балан, Д. Савченко, В. Савченко // Економічний журнал Одеського політехнічного університету. – 2024. – № 1 (27). – С. 109-119. – Режим доступу до журн.: <https://economics.net.ua/ejopu/2024/No1/109.pdf>. DOI: 10.15276/EJ.01.2024.12. DOI: 10.5281/zenodo.13596177.

Reference a Journal Article:

Balan A.A. Recreational Potential in Ukraine's Territorial Communities Economic Development / A.A. Balan, D. Savchenko, V. Savchenko // Economic journal Odessa polytechnic university. – 2024. – № 1 (27). – P. 109-119. – Retrieved from: <https://economics.net.ua/ejopu/2024/No1/109.pdf>. DOI: 10.15276/EJ.01.2024.12. DOI: 10.5281/zenodo.13596177.

